

Med bønnens kraft: Et islamisk og kristent arabisk perspektiv på covid-19

Nøgleord

Covid-19, coronavirus, islam, islamisk tv, Fiqh, Sharia, Al-Azhar, religiøse lærde, kristen tv

Resume I de arabiske lande har covid-19, ligesom andre steder i verden, ført til restriktioner af den religiøse praksis, blandt andet i form af periodevis lukkede kirker og moskeer. Ligeledes har religiøse autoriteter med henvisning til religionen deltaget i debatten om covid-19's betydning og håndtering. På denne baggrund analyseres i denne artikel, hvordan religiøse argumenter bekræfter henholdsvis udfordrer de arabiske staters håndtering af covid-19 i foråret 2020, og hvordan disse afspejler samspillet mellem stat og religion. Mens staterne gør brug af sundhedsvidenskabelig og sekulær argumentation, identificeres tre positioner blandt religiøse autoriteter: de, der støtter op om og med henvisning til religionen legitimerer staternes håndtering af covid-19; de, der finder alle svar i religionen og undgår at tale om politik; og de, der afviser og mistænkeliggør statens linje. Således afspejler debatten om håndtering af covid-19 i de arabiske lande gængse religiøse positioner i spørgsmålet om religionens rolle i samfundet.

It is permissible for states and governments to impose restrictions on individual liberties in a manner that serves the public interest, whether by preventing entry into and exit from cities, imposing a partial or complete lockdown, imposing a travel ban, banning financial operations using notes and coins, suspending businesses, services, schools, and closing markets.

Ovennævnte citat legitimerer en statsreguleret praksis, som man kan genfinde i lande verden over, der har forsøgt at forhindre spredning af covid-19. Citatet stammer dog fra en liste med 24 punkter, der udstikker retningslinjerne for, hvordan

Ehab Galal er lektor, ph.d. i medier og moderne samfund i Mellemøsten. Galal forsker i medier i Mellemøsten på Københavns Universitet, hvor han er leder af forskningsprojektet *Mediatized diaspora (MEDIASP) – Contentious politics among Arab media users in Europe*, som er finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond, nr. 8018-00038B.

man håndterer covid-19 i overensstemmelse med islamisk lov.¹ Listen er udarbejdet af Det Internationale Islamiske Fiqh Akademi (IIFA)² og illustrerer, hvordan covid-19 har igangsat en diskussion af forholdet mellem tro og håndtering af sygdom. Som en supranational islamisk organisation kan IIFAs udlægning af covid-19 samtidig siges at afspejle en generel forståelse blandt muslimske lande af forholdet mellem religion og en pandemi som covid-19.

Ligesom i andre dele af verden har tilstedeværelsen af covid-19 i de arabiske lande ført til analyser, diskussioner og restriktioner, hvor ikke blot politikere og eksperter, men også religiøse lærde og autoriteter har deltaget.³ I første omgang afviste flere af de arabiske stater, at virusen eksisterede hos dem. Inden længe tvang realiteterne dog staterne til at håndtere endnu en krise i rækken af kriser, der har ramt dem de seneste årtier (Sawaya et al. 2020). Ligesom under tidligere kriser blev religion hurtigt et aspekt og et redskab til håndtering, samtidig med at religion endnu engang blev genstand for kampe om fortolkning i tæt samspil med politiske interesser.

Blandt de kriser, de arabiske lande har været ramt af, inden covid-19 fik fat i januar 2020, var Det Arabiske Forår i Tunesien og Egypten i 2011, der spredte sig til Bahrain, Syrien, Libyen, Yemen og Irak. De fire sidstnævnte lande har siden været ramt af borgerkrig med dårlig økonomi, mange døde, oprør i fængslerne og millioner på flugt og i eksil til følge. I andre stater lykkedes det de gamle regimer at genetablere sig med nye ansigter. Regimernes brug af ufortøvet magtanvendelse gav politiske aktivister to muligheder: at blive fængslet eller flygte. Oveni disse politiske kriser fulgte ustabile oliepriser, krigen mod ISIS, udenlandsk (amerikansk, fransk, russisk, tyrkisk og iransk) og rige arabiske oliestaters indblanding, og senere i 2019 opstod nye protester i Algeriet og Sudan, mens de fortsatte i Irak og Libanon. Som Marc Lynch formulerer det: “The COVID-19 pandemic swept through a region already struggling with the effects of a decade of uprisings, failed or struggling political transitions, state collapse, civil war and international conflict” (Lynch 2020, 3). Covid-19 kan gå hen og blive det sidste søm i de gamle arabiske regimers ligkiste (Alterman 2020; Muasher & Yahya 2020).

Flere arabiske stater har tradition for politisk at nedtone eller fortie *dårlige nyheder og censurere* whistleblowere. På trods heraf har de arabiske regimer, som i andre nyere kriser, måttet sande, at de ikke er i stand til at holde, i dette tilfælde, sundheds-

1 Se https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23480&t_ref=13985&lan=en (tilgået 31. oktober 2020).

2 Det Internationale Islamiske Fiqh Akademi har hjemme i Saudi-Arabien og er en organisation under Organisationen for Islamisk Samarbejde, som består af 57 medlemsstater. IIFA har særligt fokus på at undersøge sammenhænge mellem medicinsk viden og islamisk lov, og udarbejdelsen af listen om håndtering af covid-19 var resultatet af en videokonference om samme emne afholdt den 16. april 2020.

3 Når jeg bruger udtrykket “religiøse lærde og autoriteter” i artiklen, bruger jeg det som en samlebetegnelse for både kristne og muslimer og for både uddannede og selvbestaltede religiøse autoriteter. Hvis det specifikt handler om enten muslimer eller kristne, specificeres dette.

krisen hemmelig. De rige arabiske olielande anerkendte generelt hurtigt eksistensen af covid-19, blandt andet på grund af deres kontakt til internationale virksomheder og deres store multinationale arbejdsstyrke samt den deraf følgende daglige brug af internationale medier og kontakt til oprindelseslande. Til gengæld reagerede andre arabiske stater først, da ikkestatslige og sociale medier begyndte at bringe historier om pandemiens konsekvenser i de arabiske lande. Lande, som tidligere havde afvist pandemiens tilstedeværelse, ændrede således kursen 180 grader, da det rygtedes på sociale medier, at der var flere hundre-detusinde ofre for covid-19.⁴ I stedet for at fortie pandemien blev landenes strategi nu at forsøge at styre informationsstrømmen og bruge alle midler til at oplyse om og få befolkningen til at agere, som staten ønskede det.

På den ene side har pandemien endnu engang synliggjort de strukturelle uligheder både inden for det enkelte lands befolkning og imellem de arabiske lande. I de rige arabiske olielande, som f.eks. De Forenede Arabiske Emirater og Saudi-Arabien, har borgerne adgang til et velfungerende sundhedssystem. I fattige arabiske lande, som f.eks. Sudan og Egypten, kan man tale om tre grupper af borgere. Den ene, bestående af den politiske elite og velstillede overklasse, har adgang til eksklusive militær- og privathospitaler med det nyeste moderne udstyr. Den anden består af en middelklasse, der enten bruger deres livs opsparede formue eller låner penge til at få behandling på det privathospital, som de har råd til at betale. Den tredje gruppe består af fattige og den lavere middelklasse, som må kæmpe om de begrænsede sengepladser på statshospitaler, som er kendetegnet ved begrænsede ressourcer og manglende renlighed (Anonymous 2020). På den anden side satte de arabiske stater ind med samme typer af restriktioner som andre lande globalt i form af begrænsning af forsamlinger, lukning af skoler, universiteter og andre statsinstitutioner, hjemmearbejde og lukning af kirker og moskeer.

Netop spørgsmålet om religionens rolle under covid-19 i de arabiske lande er afsættet for denne artikel. De arabiske staters interesse i at styre koblingen af religiøse og sundhedsvidenskabelige argumenter gør religiøse statsinstitutioner eller supranationale institutioner, som f.eks. IIFA, til centrale allierede for staterne. Som så ofte før bliver religionen således et redskab for staten til at legitimere eller vinde opbakning til egen håndtering af en krise, her covid-19. Langt fra alle har dog været enige i den enkelte stats linje, og trods staternes forsøg på kontrol har de se-

4 En af dem, der på et tidligt tidspunkt var kritisk over for statens håndtering, var den palæstinensiske, karismatiske prædikant Mahmoud al-Hasanat, der på sin egen YouTube-kanal (13. marts 2020) kritiserede de arabiske ledere for ikke at tage pandemien alvorligt.

neste årtiers samspil af ny teknologi og vækst i antallet af religiøse lærde og prædikanter, der blandt andet optræder i diverse medier, skabt et medie- og religionslandskab, der er langt vanskeligere at kontrollere. Derfor stiller jeg spørgsmålet: *Hvordan har religiøse argumenter henholdsvis bekræftet og udfordret statens håndtering af covid-19, og hvordan afspejler disse samspillet mellem stat og religion?*

For at besvare dette spørgsmål vil jeg i denne artikel undersøge arabiske religiøse autoriteters offentlige reaktioner på covid-19 og på statens håndtering. Efter en præsentation af min analytiske tilgang identificerer jeg fire positioner inden for håndteringen af covid-19. Den første af disse er staternes sundhedsvidenskabelige og sekulære tilgang til covid-19, der suppleres af tre forskellige positioner blandt religiøse lærde: de, der følger og bakker op om statens linje; de, der ikke udfordrer statens linje, men udfordrer deres begrundelse; og endelig de, der afviser og mistænkeliggør statens linje.

Religion og medier i en arabisk kontekst

Studier af religionens rolle i den arabiske verden under den aktuelle covid-19-krise er endnu stort set ikkeeksisterende. Denne artikel bidrager således til et felt, der stadig er i gang med at blive dannet, samtidig med at den bidrager til eksisterende forskning om religion og medier, herunder ikke mindst, hvordan religion fungerer som et politisk redskab i en krisesituation.

Mindst fire aspekter af den eksisterende viden om religion og medier i de arabiske lande er i denne forbindelse vigtige at holde sig for øje. For det første har de sidste 30 års udvikling af nye teknologier udfordret de nationale mediers monopol på at dække aktuelle kriser og konflikter. Transnationale massemedier i form af satellit-tv på den ene side og sociale medier på den anden side har ikke blot skabt grænseoverskridende nyhedsstrømme, men også udfordret statens envejskommunikation målrettet befolkningen. I modsætning til da staten havde monopol på medierne, har enhver borger nu mulighed for at kommunikere sit budskab via sin blog, sin egen YouTube-kanal, Facebook-konto eller andre sociale medier. Det har blandt andet betydet, at den reelle udvikling af en konflikt eller krise ikke længere kan holdes skjult af statsmedierne (selv om de forsøger), blandt andet fordi borgere er hurtige til at bringe øjenvidneberetninger, der udfor-

drer den officielle version. Denne form for borgerjournalistik så man under Det Arabiske Forår (Al-Ghazzi 2014; Arafa & Armstrong 2016; El-Nawawy & Khamis 2016; Wall & El Zahed 2015), og det gør man igen under covid-19.

For det andet har udviklingen af nye teknologier tilbudt nye platforme for både etablerede og selvbestaltede religiøse lærde og autoriteter. Det har udfordret et religiøst landskab, hvor de religiøse institutioner traditionelt har været en allieret til staten, og hvor den religiøse lærde ikke mindst har fået autoritet gennem en religiøs uddannelse, som har været udbudt af de statsstøttede religiøse institutioner (Skovgaard-Petersen 1997). De nye medier har således eksponeret ikke blot mange flere, men også en langt større mangfoldighed, af religiøse lærde og autoriteter, som konkurrerer om seere, lyttere og læsere, samtidig med at staten får sværere ved at opretholde kontrol med religionen (Brinton 2015; Galal 2009; 2011; 2012; 2015; Moll 2017; Qu-neis 2012; Sætren 2010).

For det tredje er viden om forholdet mellem stat og religion i de arabiske lande derfor en forudsætning for at udforske religionens rolle under covid-19. Samtidig med at arabiske stater har interesse i at styre informationsstrømmen under kriser og konflikter, har de interesse i at kontrollere religion og religiøse autoriteter. Velvidende om religionens mobiliserende kraft og med Det Arabiske Forår i frisk erindring har arabiske stater det seneste årti arbejdet hårdt på at minimere religiøst baseret oppositionel indflydelse, blandt andet gennem fængslinger og via sanktionering af medier (Galal 2021; 2011). Covid-19-krisen eksemplificerer dog, ligesom Det Arabiske Forår, at en sådan kontrol kun delvist rækker.

For det fjerde har relationen mellem kontrarevolutionen i kølvandet på Det Arabiske Forår i 2011, den dybe stat og de gamle regimers nye ansigter medvirket til, at flere politiske aktivister, politisk engagerede og ikke mindst arabiske menneskerettighedsforkæmpere enten er endt i fængsel eller flygtet til udlandet, hvorfra de kæmper videre. Gennem etableringen af frie, kritiske og oppositionelle medieplatforme har de forsøgt at formidle viden om, hvad der foregår i deres hjemlande, til disse landes befolkninger og til resten af verden. Typisk har sådanne medier etableret sig uden for deres hjemland, så hjemlandets regime ikke på samme måde kan begrænse dem. De transmitterer fra f.eks. europæiske lande som Storbritannien og Frankrig, mens andre sender fra Tyrkiet, Iran eller Qatar. Som regimekritiske medier

har de fungeret som hovedkilder i afsløringen af spredningen af covid-19 i de lande, hvor staterne forsøgte at skjule faren og spredningen i februar og marts 2020. På samme måde kritiserer de fortsat arabiske regimers håndtering af covid-19.

De mange medieplatforme umuliggør den totale kontrol, og det er derfor blevet endnu vigtigere for staterne at understøtte og alliere sig med religiøse kræfter, der er statsloyale. Således kan transmission af religiøse debatter via statslige tv-kanaler forstås som et forsøg på at imødekomme befolkningens efterspørgsel på medieret religion. Det giver mulighed for at udbrede statens forståelse af den "rigtige" islam til millioner af mennesker, som ikke kun befinder sig inden for, men også uden for, landets grænser. Valget af statsloyale religiøse lærere i de religiøse programmer kan således ses som statens støtte til ideen om, at religion kun er legitim inden for en bestemt religions sfære, nemlig den statslige.

Dette samspil af ny teknologi, diversitet af religiøse autoriteter, oppositionsmedier og statens forsøg på at opretholde kontrol med dem alle danner baggrund for forståelsen af religionens rolle under covid-19. Det er derfor også den mediebårne fremstilling af religionens rolle, som danner grundlaget for denne artikel. Artiklen bygger på materiale, der primært er indsamlet fra YouTube. YouTube er blevet en populær medieplatform, som ligeledes er blevet brugt til at anklage, forsvare samt fremme islamiske perspektiver (se f.eks. Al-Rawi 2015; Hirschkind 2012; Mosemghvdlshvili & Jansz 2013; StySzyński 2016). Artiklen er baseret på udtalelser, prædikener og videoer, tilgængelige via YouTube, med og af religiøse lærere og autoriteter i de arabiske lande med hovedfokus på muslimer. Jeg har derudover inddraget et par eksempler med ortodokse koptere for at illustrere, hvordan religiøse argumenter deler positioner på tværs af religioner.

Analysen bygger på i alt 150 medieuddrag med religiøse lærere, indsamlet i perioden fra marts til maj 2020. Materialet er hentet fra religiøse læreres egne websider og især fra deres YouTube-kanaler, som f.eks. den egyptiske salafi-prædikant Mohammed Hassans,⁵ samt fra tv-programuddrag uploadet på YouTube, f.eks. med den koptisk-ortodokse præst Anba Rafail fra den koptiske tv-station CTV. Som det vil fremgå, er der en overvægt af religiøse klip og programmer med egyptiske og saudiske prædikanter. Dominansen af disse på YouTube skyldes, at

5 Se <https://www.youtube.com/channel/UCr4Kz8-cozLWzGYa1W-ICePw> (tilgået 1. november 2020).

Egypten er det største arabiske land med en historisk dominans inden for både medieproduktion og islamisk lærdom, hvor Al-Azhar som verdens ældste islamiske universitet har spillet en helt central rolle. I Saudi-Arabien ligger til gengæld de vigtigste muslimske helligsteder, mens landets olierigdomme er en del af forklaringen på dominansen af saudisk ejede islamiske medier.

Mediematerialet analyseres med fokus på den måde, religion bruges til at argumentere for, hvordan man bør forstå og forholde sig til covid-19 og restriktioner begrundet med covid-19. På tværs af materialet identificerede jeg først de mest gennemgående temaer, som overordnet berørte:

- a. Guds rolle, herunder hvordan eller hvorvidt pandemien skal forstås som Guds værk.
- b. Hvordan muslimer skal opføre sig under en pandemi, herunder hvordan de skal praktisere de obligatoriske ritualer.
- c. Hvordan stat og myndigheder skal og må agere for at mindske konsekvenser af pandemien.

Dernæst har jeg på tværs af lande identificeret, hvordan forskellige religiøse lærde forholder sig til disse emner og herunder især, hvordan de herigennem positionerer sig i forhold til staten.

Staternes position: En sekulær logik

Ligesom resten af verden har de arabiske lande skullet finde en måde at håndtere covid-19. Følger man udviklingen i de arabiske medier i perioden fra marts til maj 2020, finder man fortolkninger og legitimeringer, der kan placeres inden for en sekulær henholdsvis religiøs argumentationsstrategi. På de forskellige arabiske landes sundhedsministeriers hjemmesider finder man introduktioner til covid-19, som ligner dem, man finder i andre lande. Der er information om virussen, om forebyggelse, om smittespredning, og der er tal på udvikling af smittetal. Gud eller religion nævnes ikke.⁶ Det er karakteristisk, at siderne er på flere sprog. I Emiraterne er informationerne således på både arabisk, engelsk, urdu, kinesisk og farsi, hvilket afspejler Emiraternes internationale arbejdsstyrke. I Marokko er sundhedsmyndighedernes side om covid-19 på både arabisk og fransk. Derudover er det generelt eksperter inden for de berørte områder, der officielt udtaler sig om sygdommen og dens kon-

6 Se f.eks. United Arab Emirates, Ministry of Health and Prevention: <https://www.mohap.gov.ae/en/AwarenessCenter/Pages/COVID19-Information-Center.aspx>, Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Health: <https://www.moh.gov.sa/en/HealthAwareness/EducationalContent/PublicHealth/Pages/corona.aspx> og Royaume du Maroc, Ministère de la Santé: <https://www.sante.gov.ma/Pages/activites.aspx?activiteID=326> (alle tilgået 2. november 2020).

sekvenser for samfundet.

Religion spiller dermed ikke som udgangspunkt en rolle i de arabiske staters håndtering af covid-19. Det sekulære perspektiv er baseret på en videnskabelig, socialpolitisk og økonomisk argumentation, som også afspejler et syn på pandemien som en sundheds-, socialpolitisk og økonomisk krise. Når det religiøse perspektiv inddrages, er det i stedet en narrativ og metafysisk argumentation, der trækkes på. Det indikerer, at covid-19 for nogen ikke kun er en sundhedskrise, men også en religiøs og religio-politisk identitetskrise. Fra denne artikels perspektiv er det interessante, hvordan disse forskellige aspekter bringes sammen.

De arabiske staters prioritering har naturligvis, som i resten af verden, været at mindske smitte, dødsfald, kollaps af sundhedsvæsenet og kollaps af samfundsøkonomien. Men den har også været at sikre opbakning fra befolkninger, der aktuelt har udvist vilje til modstand og opstand. Her har religionen spillet en central rolle som et redskab til at legitimere de sekulært motiverede restriktioner, modvirke oppositionelle religiøse og politiske fortolkninger og berolige den del af befolkningen, for hvem religion spiller en afgørende rolle. Når religion også kommer til at spille en rolle, skyldes det, som allerede beskrevet, samspillet i udviklingen af ny teknologi, vækst i selvbestaltede religiøse lærde og en politisk opposition, hvoraf dele definerer sig religiøst. Det betyder, at staten mere eller mindre tvinges til at forholde sig til religion og tage religion i betragtning, når en specifik politik skal legitimeres. Når håndteringen af covid-19 derudover direkte rammer centrale religiøse ritualer og institutioner i form af forbud mod større forsamlinger samt lukninger af moskeer og kirker, kommer religiøse autoriteter på banen med enten opbakning eller modstand. Det er med til yderligere at øge trykket på staten, ligesom det tvinger staten til at forholde sig til religionens betydning i samfundet. Statens måde at håndtere dette på er at læne sig op ad de statsloyale religiøse lærde, som finder religiøse argumenter, der understøtter og legitimerer statens håndtering. Det er dog ikke alle religiøse lærde og autoriteter, der støtter denne linje, og i det følgende vil jeg identificere tre forskellige positioner blandt de religiøse lærde i forhold til religionens og statens rolle, når det kommer til covid-19.

Den første position indtages af de religiøse lærde, der typisk er ansat af staten, og hvis religiøse argumentation for håndtering af covid-19 ikke strider mod statens sekulære argumentation. Den anden position indtages af religiøse lærde, der generelt und-

går at blande politik og religion og i stedet argumenterer med afsæt i, at religionen for længst har givet svar på, hvordan en krise som covid-19 skal håndteres. Den tredje position indtages af religiøse autoriteter, der generelt er kritiske over for staten, og hvoraf nogle ser staternes håndtering af covid-19 som et angreb på religion. Disse tre positioner uddybes i det følgende.

Den statsloyale position: Religion legitimerer statens håndtering

En af de aktører, der kan ses som repræsentant for en supranational, men statsloyal, position, er Fiqh-akademiet (IIFA), der blev omtalt i introduktionen. Den udarbejdede liste med anbefalinger til håndtering af covid-19-krisen afspejler således i stort omfang de enkelte arabiske landes forsøg på at få covid-19-krisen, håndteringen heraf og islam til at hænge logisk sammen. De 24 punkter på listen fremhæver en række medicinske anbefalinger, der samtidig legitimeres som værende i overensstemmelse med islam ved under hvert punkt at henvise til et eller flere koranvers eller hadither. Det første punkt på listen er en anerkendelse af WHO's definition af covid-19, mens det andet punkt helt overordnet fastslår, at islamisk lov (sharia)⁷ giver redskaber til blandt andet at overkomme modgang. De resterende punkter dækker følgende fem overordnede tematikker:

For det første angives, hvordan islam allerede har givet svarene på, hvordan muslimer bør agere i situationer som under en pandemi. De bør gøre brug af tilgængelige midler:

Muslims must protect themselves as much as possible against diseases. Prophet Muhammad said, "O servants of Allah! Use remedies. For indeed Allah did not make a disease, but He made a cure for it except for one disease, old age." (*Sahih al-Bukhari*, Muslim & *Musnad Imam Ahmed*)

Senere understreges det, hvordan personlig hygiejne som et helt centralt element i islam virker smitteforebyggende, ligesom isolation af smittede allerede er foreskrevet i hadith, og er noget, den individuelle muslim har ansvar for.

For det andet angives, hvordan muslimer skal forholde sig til obligatoriske og andre religiøse ritualer, som indebærer, at mennesker mødes i *fællesskab*. Med henvisning til læger og eksperter bekræftes, at forsamlinger kan føre til smittespredning,

⁷ Jeg forholder mig i denne artikel ikke til de forskellige forståelser og praktiseringer af sharia i muslimske lande. Om den politiske brug af sharia efter Det Arabiske Forår, se Tibi (2013).

hvilket betyder, at man må tage sine forholdsregler i forhold til at forsamles. Dette underbygges med et kort korancitat "I, der tror! Vær på vagt!" (Wulff 2006, sura 4, aya 71). Hvordan ritualerne skal overholdes med sådanne forbehold in mente fremgår af følgende punkter:

Kaldet til bøn skal opretholdes, men troende skal bede i deres hjem.

I stedet for *jumu'ah*-bønnen (fredagsbønnen), som ikke må bedes hjemme, kan den troende bede *dhuhr* (middagsbøn).

Relevante autoriteter må afholde fredagsbøn i moskeerne, så længe de lever op til medicinske og sharia-begrunderede hygiejneregler. Sådanne fredagsbønner kan transmitteres via tv, radio og internet til offentligheden. Dette argument er baseret på hadith, hvori profeten Muhammad citeres for at have sagt, at muslimer under storm, stærk regn og lignende situationer bør bede i deres hjem (*Sahih al-Bukhari*, 666, 668; *Muslim*, 697, 699).

Hvad angår den obligatoriske faste, er det ikke tilladt at droppe denne med henvisning til corona, så længe man ikke er syg af corona eller andre livstruende sygdomme.

I forbindelse med dødsfald gælder de samme regler som normalt. Hvis den døde er blevet syg af en epidemi, er det tilladt at vaske den afdøde med redskaber, der muliggør fysisk afstand, så længe man overholder både de religiøse samt sundheds- og miljøkrav.

I forbindelse med kondolencer skal man for at undgå smittespredning undlade personligt fremmøde og i stedet gøre brug af et af de mange eksisterende kommunikationsmidler.

I forbindelse med bryllupper skal *gældende regler* overholdes, mens kravet om vidner er uomgængeligt. Selve bryllupsfesten bør afholdes med det mindst mulige antal af brudeparrets nærmeste slægtninge og med overholdelse af de sundhedsfaglige retningslinjer.

For det tredje understreger en række af punkterne statens og regeringens rolle. Som det fremgår af det indledende citat til denne artikel, har staten ret til at pålægge befolkningen restriktioner, hvis det tjener almenvellets interesser. Ligeledes pålægges det staten og regeringen, med henvisning til islams opfordring til godgørelse, at hjælpe dem, der har mistet deres

levebrød på grund af pandemien. Lande og hjælpeorganisationer, der har overskydende medicinsk udstyr, bør donere denne til andre lande og samfund. Regeringer må overvåge udvikling af prisniveau, så der ikke opstår monopollignende forhold og sikre sig imod prismanipulation eller hamstring med salg for øje. Privatpersoner bør også hjælpe andre ramte. Dette begrundes med flere koran- og hadith-citater, f.eks. "Hvem vil give Gud et smukt lån, så Han kan gøre det mange gange større for ham?" (Wulff 2006, sura 2, aya 245).

For det fjerde udpeges andre aktører med særlige forpligtelser. Således skal læger og forskere med hensyntagen til gældende regler arbejde på at udvikle medikamenter og vaccine mod coronavirussen. Medier, og muslimer i al almindelighed, skal undgå at sprede rygter samt utroværdige informationer. Med et citat fra Koranen angives: "så siger han ikke et ord, uden at en vogter står hos ham" (Wulff 2006, sura 50, aya 18).

Det femte og sidste aspekt er betydningen af Guds almagt. De troende opfordres til at bede og søge Guds beskyttelser og stole på Guds evne til at helbrede dem, der er ramt af corona. Det er Gud, der helbreder og hersker over universet: "A Muslim does not encounter fatigue, tiredness, concern, sorrow, injury or grief, or even a thorn which pricks him without Allah expiating his errors for him by that" (*Hadith Sahih al-Bukhari* og *Muslim*). Ifølge dette argument er der noget godt at finde i alt, hvad den troende udsættes for og derfor bør takke Gud for.

Man kan undre sig over, at hajj⁸ og 'umra⁹ ikke indgår i de 24 punkter. Det skyldes tidspunktet for IIFAs liste, hvor hajj og 'umra stadig lå noget ude i fremtiden. Til gengæld har IIFA med ovennævnte udlægning givet staterne retten til at indføre nødvendige restriktioner. Derfor kunne Saudi-Arabien tilbage i juni med religiøs legitimitet begrænse antallet af pilgrimme til 10.000 og ikke de sædvanligvis to millioner besøgende. Desuden var der kun adgang for troende, som befandt sig inden for Saudi-Arabiens grænser (Masud 2020). Ifølge det saudiske indenrigsministeries webside er 'umra siden 4. oktober 2020 gradvist blevet genoptaget med 6.000 daglige besøgende, hvor hver person tildeles tre timer til at gennemføre ritualerne.¹⁰

8 Hajj er det arabiske ord for pilgrimsfærd til Mekka. Denne foretages mellem den 8. og den 12. dag i den tolvte måned i den islamiske kalender (dhul hijjah) (Hoffmann 2008a).

9 'Umra er rituelt enklere end hajj og behøver ikke at foregå på et bestemt tidspunkt på året (Hoffmann 2008b).

10 <https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/pages/news/newsDetails/CONT-news-041020201> (tilgået 25. november 2020).

Wali al-amrs rolle

Listens kobling af konkret håndtering af covid-19 med islam bliver på den ene side en argumentation for, at der ikke er nogen modsætning mellem islam og en håndtering af virussen, der griber ind i den religiøse praksis. På den anden side uddelegerer listen også ansvar til forskellige aktører, og ikke mindst tildeler den staten ret til at handle.

Netop statens ret til at gribe ind er et spørgsmål, som andre religiøse lærde tager op. Den nuværende egyptiske stor-sheikh af Al-Azhar Universitet og stor-imam af Al-Azhar moske og tidligere leder af Al-Azhar Universitet, Ahmed Al-Tayeb, uploadede således den 5. april 2020 en video på YouTube, hvor han opfordrede egyptere til at hjælpe hinanden og adlyde statens regler vedrørende corona-virussen. Han sagde blandt andet:

Alle borgere bør nøje overholde alle de regler, der udstedes af de relevante ministerier, herunder først og fremmest Ministeriet for Sundhed, samt følge statens og de offentlige institutioners instruktioner.

El-Tayeb henviser til det øverste råd ved Al-Azhar, der angiver, at folk modsiger sharia og de etablerede retsregler, når de ikke overholder de af staten udstukne regler i forbindelse med covid-19. Sharia befaler ikke, at folk skal mødes for at bede eller søge tilgivelse, når en epidemi rammer.¹¹

Et udbredt argument er, at man skal adlyde *wali al-amr*. Ifølge Brown refererer begrebet wali al-amr til "værge", "autoritet" eller "betroet", dvs. en person eller enhed, der er betroet at handle på vegne af en anden parts interesse. Wali al-amr kan således være den person eller institution, der er ansvarlig for det politiske samfund. Det kan være præsidenten, men det kan også være det officielle sæt af embedsmænd eller statsinstitutioner, der er betroet at behandle et spørgsmål på vegne af samfundet (Brown 2020, 4). Wali al-amr er nævnt i Koranen: "I som tror! Adlyd Gud! Adlyd Udsendingen og dem blandt jer, der har myndighed!" (Wulff 2006, sura 4, aya 59).

At henvise til wali al-amr er samtidig et politisk greb, som den enkelte religiøse autoritet synes at gøre strategisk brug af. Det er således værd at bemærke, at Al-Tayeb ikke per automatik støtter præsidenten i kraft af hans position som wali al-amr. For det første omtaler han ikke direkte den nuværende egyptiske præsident Sisi som wali al-amr. Dette kan skyldes

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=fBB46z4dCiY> (tilgået 9/11/2020).

hans uenighed og konflikt med Sisi omkring dennes udtalelser om nødvendigheden af en “religiøs revolution” og fornyelse af den “islamiske diskurs”.¹² Sisi har af samme grund forsøgt at fjerne ham, uden at det endnu er lykkedes. For det andet henviste Al-Tayeb til den tidligere egyptiske præsident Morsi, der var medlem af Det Muslimske Broderskab, som wali al-amr. Det skete, da han støttede fjernelsen af Morsi i 2013, fordi denne ikke bøjede sig for et tidligt præsidentvalg. Avisen *Al-Watan* skrev i juni 2013, at al-Tayeb til egyptisk tv havde udtalt, at “fredelig modstand mod en legal wali al-amr er halal (religiøst tilladt) og intet har at gøre med tro eller vantrø” (Hashim 2013). For det tredje modstrider dette hans tidligere holdning under præsident Mubarak, da Al-Tayeb var medlem af politikudvalget i Mubaraks Nationaldemokratiske Parti. Under demonstrationerne imod Mubarak i 2011 udtalte Al-Tayeb sig på egyptisk tv: “Disse demonstrationer er imod islams regler, fordi de skaber kaos. De er imod staten, det politiske system og borgerne.”¹³ Med andre ord så synes Al-Tayeb forståelse af wali al-amr at ændre sig i takt med hans politiske ståsted. Under Mubarak legitimerede han præsidentens rolle som wali al-amr. Under Morsi gjorde han det legitimt at udfordre hans rolle som wali al-amr, mens han under Sisi snarere fremhæver sundhedsmyndighederne end Sisi som wali al-amr, da det handler om landets problem med covid-19.

En anden, der har peget på betydningen af wali al-amr, er den unge saudiske wahhabi-prædikant Abdulaah Al-Salmi. Han understregede den 13. marts 2020, at man bør følge statens retningslinjer.¹⁴ Med henvisning til profetens anbefaling om at bede hjemme, hvis der var storm eller stærk regn, argumenterede han i et tv-program for, at hvis staten siger, det handler om at bede hjemme, skal man gøre det. Al-Salmi roste den saudiske konge og kronprins flere gange i løbet af 5 minutter, samtidig med at han understregede deres rolle som wali al-amr.

Det er typisk for de religiøse lærde, der hører under denne kategori, at de i stedet for at fokusere på selve problemstillingen bruger denne som et springbræt til at tale om og rose statslederen og regeringen – i dette tilfælde for deres håndtering af situationen. Den syriske prædikant og tidligere professor ved Damaskus Universitet, Mohammed Rateb Al-Nabulsi,¹⁵ brugte en lignende argumentation, da han flere gange i et interview i programmet “Sawt al-Mamlaka” på den jordanske tv-kanal *Al-Mamlaka* understregede, at man skal følge Gud, profeten og

12 <https://themuslim500.com/profiles/ahmad-muhammad-al-tayyeb/> (tilgået 9. december 2020).

13 Se <https://www.youtube.com/watch?v=eWLkZl1V778> og <https://www.youtube.com/watch?v=yxNNi1IEUyU> (begge tilgået 20. november 2020).

14 I programmet Yastfoonak d. 13. marts 2020, på den saudiske kanal *Alresalah TV*. Programmet er uploadet på Alresalah TV's egen YouTube-kanal.

15 Efter den syriske revolution i 2011 bosatte Al-Nabulsi sig i Jordan. Interviewet er uploadet på YouTube 07/04-2020, <https://www.youtube.com/watch?v=o6be44YoiTo> <https://www.youtube.com/watch?v=o6be44YoiTo> (tilgået 16. november 2020).

wali al-amr. Det gjorde han med henvisning til en aya i Koranen (sura 4, aya 59). Samtidig nævnte han flere gange, at flertallets interesser er vigtigere end individets interesse. Derfor skal man ikke gå ud, når der er smitterisiko. Man skal følge de regler, som wali al-amr udstikker, og her henviste han altså til statslederen. Her kan man dog stille det kritiske spørgsmål om, hvilken wali al-amr han henviser til. Er det den syriske præsident, som han protesterede imod, eller den jordanske konge, som gav ham husly i Jordan?

Et eksempel på, hvordan andre end muslimske religiøse lærere udtaler sig og bakker op om statens linje, findes inden for den koptisk-ortodokse kirke. Pave Tawadros II blev således interviewet i programmet "Specielt møde" på den egyptiske tv-kanal *Extra News* den 25. juli, hvor han gav fuld opbakning og ros til statens håndtering, herunder lukning af forsamlingssteder, som han valgte at kalde det i interviewet. Han mente, at præsidenten, den politiske ledelse, politiet, hæren og alle egyptere arbejder sammen frem mod klare mål, der handler om bevarelse af nationen.¹⁶ Pavens udtalelser fortsætter således traditionen for, at kirkens ledelse bakker op om landets politiske leder, ligesom den gjorde under det egyptiske forår i 2011, blandt andet med henvisning til, at koptere og muslimer er "en nation" (watan waahid) (Guirguis 2012; Hager 2018, 296).

Guds rolle

Et andet gennemgående spørgsmål handler om, hvordan vi skal forstå Guds rolle i pandemien. Er den udtryk for Guds straf? De statsloyale prædikanter afviser generelt, at dette er tilfældet. Det gælder f.eks. de to egyptere Khaled al-Gindi og Mabrouk 'Attia, der begge er meget loyale over for den egyptiske stat. Al-Gindi argumenterer i sit program *La 'Alahum Yafqahun* (I håb om, at de forstår) for, at covid-19 ikke er Guds straf. Han siger, at hvis Gud var vred på menneskene, kunne han udslette dem helt. Han henviser til Koranen: "Hvis Han vil, lader Han jer forsvinde og frembringer en ny skabelse. Det er ikke svært for Gud." (Wulff 2006, sura 35, aya 16 & 17). Al-Gindi argumenterer videre, "at der sikkert er nogen, der vil sige, at Gud sendte epidemien for at udslette os". Han svarer på den ene side på denne påstand med, "at muslimer ikke bør tale dårligt om en katastrofe som en epidemi, for det er det samme som at tale dårligt om skaberen".

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=9bb6Roy3buo> (tilgået 9. november 2020).

På den anden side svarer han, "at hvis det viser sig at være rigtigt, hvad vil du miste ved at vælge at være optimist? Hvis i morgen bliver en god dag, så takker jeg Gud for, at jeg ikke havde det dårligt under krisen". Al-Gindi peger således på to måder at reagere på. Den ene ser covid-19 som en straf, hvilket ifølge Al-Gindi skaber bekymringer, der igen skaber yderligere sygdomme. Resultatet er, at troen bliver usikker. Den anden måde at reagere på er at stole på Gud og undgå at være bange. "Fejlen ligger hos dem, der er bange."¹⁷

En anden egyptisk prædikant, Mabrouk 'Attia, er fast gæst på den saudiske tv-kanal *MBC Masr* og berørte i en episode af programmet *Yahduth fi Masr* (Det sker i Egypten) ligeledes spørgsmålet om Guds rolle i pandemien. Han spørger, hvorvidt Gud er vred på verden og viser sin vrede gennem denne pandemi. Ligesom al-Gindi afviser han dette med argumentationen, at Guds vrede ifølge Koranen vil føre til ødelæggelse af hele verden. Så længe der er mindst et menneske tilbage på denne jord, er Gud ikke vred. Han taler også om misbrug af begrebet *al-qada' wa al-qadar* (forudbestemmelse). Ifølge ham er 99 procent af de begivenheder, hvor folk taler om *al-qada' wa al-qadar*, et resultat af folks egne handlinger frem for Guds indblanding. Han opfordrer muslimer til at angre og at bede Gud om tilgivelse i stedet for at antage, at pandemien er resultatet af Guds vrede.¹⁸

En anden variant af diskussionen om Guds rolle kommer fra den tidligere nævnte syriske prædikant, Al-Nabulsi. Han udtaler, at mennesket ikke bør have det dårligt, når de bliver udsat for noget, som de tror er dårligt. Det kan alligevel ende med noget godt. Det er Gud, der ved, hvad der er godt og dårligt for dem. Han understreger, at alt, hvad der er sket på jorden siden Adam, er endt med at være noget godt for menneskeheden.¹⁹

Disse statsloyale prædikanter bakker altså op om statsledernes ret til at definere nødvendige restriktioner. Derfor har de heller ingen indvendinger imod f.eks. lukning af moskeerne. Og som det fremgår af IIFAs liste, har disse islamiske retslærde ingen problemer med at finde grundlag i Koranen og hadith for det konkrete indhold af sådanne restriktioner. De statsloyale prædikanter sætter ikke spørgsmål ved Guds almagt, men frem for at udlægge pandemien som Guds straf, er deres budskab mere positivt. Pandemien er muligvis en prøvelse, men den vil i sidste ende bringe noget godt med sig.

17 Den 29. marts 2020. Programmet, La 'Alahum Yafqahun (I håb om, at de forstår), titel er hentet fra Koranen. Se <https://www.youtube.com/watch?v=liEOHGFoQ54> (tilgået 1. november 2020).

18 Se https://www.youtube.com/watch?v=h_MwkexfqRE (tilgået 20. oktober 2020).

19 Se <https://www.youtube.com/watch?v=06be44YoiTo> (tilgået 29. januar 2021).

Den hengivne position: Religion frem for staten giver svar på covid-19

En anden position, der tegner sig, når man lytter til de religiøse lærdes bud på en forståelse og håndtering af covid-19, er en position, der forsøger at undgå at blande religion og politik ved at finde svar alene i religionen. Uden direkte at lægge afstand til staten fremhæves religionen som svaret på alle de spørgsmål, som covid-19 rejser, og positionen afviser dermed indirekte en sekulær dagsorden. Det er karakteristisk, at de religiøse lærde med denne position i et vist omfang trækker på samme uddrag fra Koranen og hadith som de statsloyale, men deres konklusion er en anden.

Der synes at være tre hovedargumenter, der gør sig gældende inden for denne position, og som på hver deres måde implicit afviser staternes sekulære dagsorden. Det første er, at islam for længst har givet samme svar på udfordringer med pandemi, som videnskaben nu kommer med. Det andet er, at ikke kun staten, men også religionen (eller religiøse autoriteter) bør inddrages i beslutninger. Det tredje er, at hvis man er troende, er der ingen grund til bekymring. I det følgende vil jeg uddybe og eksemplificere disse tre argumenter.

Det første argument for at se bort fra den sekulære dagsorden lyder, at islam allerede er kommet frem til det, som videnskaben først nu finder ud af, og at det, at videnskaben finder ud af det nu, er et bevis på, at islam er en sand religion, og at Gud på et tidligt tidspunkt fortalte sit sendebud sandheden. Således, lyder argumentet, er covid-19 ikke den første epidemi, som de arabiske lande har stået overfor. Læser man den arabiske islamske historie, er der flere videnskabsmænd, som har forsøgt at finde en forklaring på, undersøgt og skrevet om epidemier (Al-Khatib 2020). Det gjaldt også de religiøse lærde, som undersøgte, hvad der stod herom i de hellige bøger, og hvordan profeterne, f.eks. Jesus, hans disciple, helgener eller profeten Muhammed og hans fæller forholdt sig til katastrofer og epidemier.

Et af de gentagne citater, som de lærde, der indtager denne position, bringer, er af profeten Muhammed, der angiveligt sagde: "Hvis du hører om et pestudbrud i et land, skal du ikke gå ind i det; men hvis pesten bryder ud et sted, mens du er der, skal du ikke forlade stedet."²⁰ Citatet bruges til at vise, hvordan profeten Muhammed var bevidst om, hvordan man skulle forsøge

20 Bukhari book, Volume 7, Book 71, Number 624. PurpleButterfly

at stoppe spredningen af en epidemi til andre områder. Et andet udsagn bruges ligeledes flittigt af islamiske lærde i medierne, hvor de med henvisning til profeten udtaler, at mennesker med smitsomme sygdomme ikke skal blande sig med andre raske mennesker. I den forbindelse fremhæves det, at profeten Muhammed var den første i menneskehedens historie, der indførte karantæne. En tredje yndet eksemplificering fra islams historie er henvisningen til Umar Ibn al-Khattab, som var den anden muslimske kalif efter profeten, og som måtte håndtere en epidemi, der havde sit udspring i en lille palæstinensisk by, 'Amwas, i ca. 638. Epidemien fik samme navn som byen. 'Amwas spredte sig til resten af Levanten og dræbte ifølge historiebøgerne mellem 25.000 og 30.000, heriblandt mange af profeten Muhammeds fæller. Umar italesættes som eksemplet på, at islam meget tidligt udstak retningslinjer for en klog håndtering af en epidemi (Al-Khatib 2020).

Det andet argument for at afvise den sekulære dagsorden sætter især fokus på statens lukninger af moskeer, som anses for at være ubegrundede og til tider ulogiske. Argumentet lyder, at der ingen grund er til at lukke alle moskeer og kirker, når offentlige transportmidler stadig er åbne, hvor folk er endnu mere fysisk tætte. Det gælder bare om at holde afstand og være fornuftig.

En af de prædikanter, der udtaler sig herom, er den egyptiske salafi-prædikant Sheikh al-'Adawi. Han tilhører det egyptiske politiske salafi-parti Hizb al-Nour, som accepteres af regimet. Alligevel sætter han spørgsmålstegn ved statens håndtering, dog uden eksplicit at henvise til staten. Efter hans mening er det kun moskeer i områder, der er berørt af smitte, der skal lukkes, mens et generelt krav om lukning og forbud mod fredagsbøn vil stoppe livet. Her anvender han henvisningen til Umar Ibn al-Khattab til at argumentere for, at eftersom epidemien ikke dengang stoppede hverdagen og heller ikke stoppede folk i at gå til bøn i moskeerne, burde corona heller ikke gøre det i dag. Selv om den, der er syg, og derfor risikerer at sprede virussen til andre, skal bede derhjemme, behøver hele samfundet ikke at lukke, siger al-'Adawi.²¹

På den saudiske islamiske tv-station *al-Resalah TV* kommenterede Sheikh Souleymane Abd Allah al-Majed også på et tidligt tidspunkt (16. marts 2020) spørgsmålet om bøn i moskeerne. Al-Majed er en kendt salafi-prædikant fra Saudi-Arabien, der tidligere har arbejdet som dommer i sharia-retten samt været medlem af al-shura-komiteen i otte år. Han er nærmest fast

gæst i programmet *Yastaftunak* ("Spørg om fatwa") og programmet *al-Jawab al-Kafi* ("Det fuldendte svar") på al-Resalah. Han udtalte, at hvis kravene om desinfektion var opfyldt i moskeerne, var der ingen undskyldninger for ikke at deltage i fredagsbønnen. Han kom altså i dette tilfælde til at stå i modsætning til, hvad det saudiske politiske organ havde besluttet. En position han næppe ville have kunnet indtage, hvis han stadigvæk havde været medlem af al-shura-komiteen.²²

Den 15. marts uploadede den algeriske statskanel *Ennahar TV* et interview med den algeriske religiøse lærde Abd al-Karim Ghol fra programmet "120 Minutters Nyheder" på YouTube. Interviewet handlede om regeringens beslutning om at lukke moskeerne. Hvor Ghol ikke umiddelbart er uenig med regeringen i beslutningen, fremgår det, at enigheden heri først og fremmest er begrundet i islam. Han understreger således også, at islam allerede har udstukket de nødvendige forholdsregler. Ifølge islamisk sygdomsforebyggelse skal en syg person slet ikke, heller ikke ved "en normal influenza", gå i moskeen. "Når den islamiske fortolkning siger, at du ikke skal genere folk med din løg- og hvidløgsånde, hvordan er det så ikke med at forårsage deres død?", spørger han retorisk. Han fortsætter med at understrege, at gruppens interesse i islam står over individets interesse, og corona ikke er den første epidemi, som muslimske lande har skullet håndtere. I forhold til statens beslutning er Ghol mere subtil end de statsloyale religiøse autoriteter. Regeringens beslutning er først og fremmest legitim, fordi den er i overensstemmelse med islam. I den forbindelse nuancerer han begrebet wali al-amr, idet han refererer til, at Gud siger: "adlyd Allah, profeten og wali al-amr", hvor wali al-amr ifølge ham er sultanen (den politiske leder) og de religiøse ledere.

Hvis landets religiøse ledere er enige om noget, skal hele folket adlyde, men hvis de religiøse ledere ikke i fællesskab kan komme frem til en konklusion, er det statens leder, der afgør, hvad der er bedst at gøre.

Ghol er her et eksempel på en religiøs lærd, der i modsætning til de statsloyale lærde ikke kun refererer til den ene første sætning af ayaen: "I som tror! Adlyd Gud! Adlyd Udsendingen og dem blandt jer, der har myndighed!", men tilføjer resten af ayaen: "Hvis I så strides om noget, så fremlæg det for Gud og Udsendingen, hvis I da tror på Gud og den yderste dag! Dette er bedre og giver det smukkeste udfald." (Wulff 2006, sura 4, aya

21 Se <https://www.youtube.com/watch?v=Q-aHhmB6LXI> (tilgået 23. oktober 2020).

22 Se <https://www.youtube.com/watch?v=aFnmF1UAX6E> (tilgået 14. april 2021).

59). Det bliver en fortolkning af wali al-amr, hvor betegnelsen henviser til den ansvarlige institution i den specifikke sag. Det kan f.eks. være sundhedsvæsenet, når det drejer sig om en sygdom, og en religiøs leder, når der er tale om en religiøs sag. Man kan hermed sige, at den position, som Ghol er repræsentant for, forsøger at trække spørgsmålet om håndtering af covid-19, og især håndteringen inden for rammerne af religiøs praksis, i retning af at være en religiøs sag og ikke en sekulær.

Det tredje og sidste argument for at afvise den sekulære dagsorden omhandler Guds rolle og den troendes eksistentielle tilgang til covid-19. Det udbredte budskab er her, at hvis man er troende, behøver man ikke bekymre sig om covid-19. Hvor de statsloyale prædikanter afviser, at pandemien skal ses som Guds straf, er prædikanterne under denne position mindre entydige.

Abu Ishaq al-Heweny, en egyptisk salafi-prædikant, der i 2014 blev citeret for at opfordre religiøse lærde til at undlade en sammenblanding af religion og politik (Hijazi 2014), gav den 11. marts 2020 en lektion på sin YouTube-kanal om, hvornår man kan tale om, at en skade gør godt. Med henvisning til covid-19 mente han, at mennesker er begrænset i at forstå Guds visdom. Gud lader både den ikketroende og den troende lide. Den ikketroendes lidelser er også til gavn for den troende. Disse gør det muligt for den troende at erkende sin begrænsning, tænke på det gode og lade være med at begå synder. Lidelsen er også godt for den troende, som den rammer. Den renser ham for hans synder.²³

En lignende argumentation kommer fra en koptisk præst, Daoud Lamèi, som prædikede om covid-19 den 11. marts 2020. Denne prædiken blev vist godt en halv million gange på YouTube. Ligesom de muslimske lærde henviser han til de hellige tekster, i dette tilfælde til, hvordan epidemier også er kendt fra Biblen. I modsætning til de muslimske lærde understreger han det særlige narrativ, som følger af den religiøse tilgang: "Vi, Guds børn, taler ikke om disse spørgsmål, ligesom andre folk gør. Vi har vores eget sprog, vores logik og vores spirituelle tankegang." Det er ifølge Lamèi helt klart, at epidemien er en af himlens forbandelser. Men med henvisning til 5. Mosebog (22: 28) synes pesten dog at ramme hedninge og afgudsdyrkere. Løsningen er bøn, som kan stoppe epidemien i hele verden. Og med henvisning til både Lukas (21: 9) og Matthæus Evangeliet (24: 6,7) beroliger han med, at katastrofer, krig eller oprør ikke er et tegn på verdens ende. Derfor er der ingen grund til at frygte nyhederne om corona.

23 Se <https://www.youtube.com/watch?v=jTrEnV6cZ2s&t=122s> (tilgået 14. april 2021).

Det vigtigste er at frygte Gud; det vigtigste er dyrkelsen af det spirituelle. Husk, man kan dø uden en epidemi og uden en virus. Derfor skal man ikke blive forvirret eller skrækslagen over verdensnyheder om corona-virussen. Er du parat eller ikke parat til at møde din herre Jesus?²⁴

En anden koptisk præst, Al-Anba Rafa'il, blev den 4. maj 2020 interviewet på den egyptiske kristne tv-kanal CTV. Her svarede han på spørgsmålet om, hvorvidt det er smittefarligt at drikke fra den samme ske, når man modtager nadveren i kirken. Ifølge ham kurerer nadveren alle sygdomme i menneskets kerne, krop og sjæl. At tænke på nadveren er noget andet end at tænke på videnskaben.

Vi har tidligere oplevet epidemier som f.eks. pest, hvor der ikke var sundhedsfaciliteter og videnskab som nu. Vi har aldrig hørt, at nogen er døde, fordi de tog imod nadveren. Derfor skal vi ikke tvivle på nadveren. Set fra den troendes perspektiv, smitter nadveren os ikke med sygdom. Til dem, der tror mere på videnskaben, kan jeg pege på, at der i vinen er alkohol. Den dræber virusser og mikrober. Man skal altså ikke frygte for smitte. Der er andre ting, der er meget mere farligt end nadveren, og som vi skal holde op med. Det gælder f.eks. at give hinanden knus og kys, når vi mødes.²⁵

Allerede den 23. marts 2020 havde Anba Rafa'il understreget, at lukning af kirkerne ikke skyldtes nadveren, men trængslen i kirken pga. mange menneskers tilstedeværelse.

Også inden for shiaislam finder man eksempler på, at det religiøse sprog udkonkurrerer det sekulære og videnskabelige, når håndteringen af covid-19 skal defineres. Således kunne man den 18. marts 2020 høre en prædiken af den shiitiske prædikant Haider al-Bayaati fra Irak.²⁶ Han åbnede med at henvise til Ba'ath-partiet, som styrede landet i mere end 35 år: "Ba'ath kunne ikke forhindre os i pilgrimsfærd. Ved Gud, corona vil ikke holde os tilbage. Profetens husstand er kuren." Den pilgrimsfærd, han her henviser til, er besøgene ved de hellige steder i Najaf og Karbala i Irak, hvor shiitiske martyrer ligger begravet. Han fortsatte med at fremhæve, hvordan de specifikke helligsteder og martyrer både beskytter imod og helbreder sygdom: "Dem, der har Imam Ali²⁷, har ikke brug for et hospital. Kuren imod corona er helligdommen. Den, som kysser helligdommen, vil blive helbredt," lyder argumentet. Han henviser her til den praksis,

24 Se <https://www.youtube.com/watch?v=LHKPojDCIMU&t=182s> (tilgået 22. oktober 2020).

25 Se <https://www.youtube.com/watch?v=-65ocWsO3Fo> (tilgået 7. november 2020).

26 Se <https://www.youtube.com/watch?v=LrXmavWurSU> (tilgået den 14. april 2021).

27 Shia-islams første imam og profetens Muhammeds svigersøn.

hvor pilgrimme kysser helgenskrinet i den helligdom, de besøger. I løbet af talen nævner han en række shia-helgener, som man på denne måde godt kan besøge uden risiko for corona: Al-Khadim, Al-Murtada, Abu-Fadel og Hussein.²⁸ Med andre ord synes argumentet at være, når ikke engang det stærke og undertrykkende Ba'ath parti kunne stoppe shiitter med at dyrke deres religion, så kan corona-virussen heller ikke.

I den lidt mere kuriøse afdeling finder man Mahmoud al-Hifnawy al-Ansary. Al-Ansary er en kendt salafi-prædikant i Alexandria, som af moderate muslimske lærde kritiseres for sin til tider virkelighedsfjerne islamfortolkning. Hans prædiken med titlen "Takker corona" kunne ses fra den 24. marts på hans YouTube-kanal. Her takker han corona, fordi

[Corona] er med til at lukke værtshuse, cafeer, bordeller og biografer, og alle de steder, hvor man begår synder. Corona får familien til at samles igen. Corona får mennesker til at opføre sig renligt og dannet, når de hoster, og til ikke at blande sig med de syge. Corona har gjort alle lige, idet alle går med mundbind.²⁹

Holdningen til covid-19 inden for denne position er, at religionen har svarene, og hengiver man sig til sin tro, er der ingen grund til at frygte corona. Det er ikke mindst salafi-prædikanter, i et forsøg på at forholde sig politisk neutralt, der taler ind i denne forståelse med henvisning til den islamiske tradition. Som vist, finder man dog en lignende religiøs argumentation blandt både koptere og shia-muslimere, der ligeledes ikke direkte kritiserer det politiske styre.

Den statsoppositionelle position: Staternes covid-19-håndtering ødelægger islam

En sidste dominerende tendens er de religiøse lærde, der er kritiske og mistænksomme over for staten og statens motiver for håndteringen af covid-19. På trods af forskellige perspektiver deler denne gruppe en opfattelse af, at staten har en skjult dagsorden bag deres måde at takle covid-19 på. De religiøse lærde i denne gruppe adopterer således en konspiratorisk argumentation.

Palæstinenserer Mahmoud al-Hasanat udtrykte i sin fretdagsprædiken d. 13. marts 2020 kritik over for de arabiske lan-

28 Se <https://www.youtube.com/watch?v=LrXmavWurSU> (tilgået den 3. marts 2021). Se desuden Takim (2004) for betydninger af helgenbesøg i shia-islam.

29 Se <https://www.youtube.com/watch?v=LArvAOarq14&t=67s> (tilgået den 17. oktober 2020).

des håndtering af corona-krisen. Han afviser ikke eksistensen af epidemien og fremhæver ligesom mange andre prædikanter på tværs af de tre positioner, at man skal følge profeten Muhammeds og hans fællers lære. Men han kritiserer de arabiske stater for deres langsommelig indgriben over for covid-19. Han siger, at selv om WHO har erklæret corona-virussen som en pandemi, er der stadig nogle arabiske lande, der slet ikke er begyndt at indføre sundhedsmæssige foranstaltninger, f.eks. i lufthavne, skoler, på universiteter eller i forhold til forsamlingssteder. På trods af mange dødsfald i de arabiske lande har nogle sundhedsministre blot ignoreret disse, fordi de er ligeglade med befolkningens liv. Andre arabiske stater har i stedet bedt befolkningen om at slappe af, fordi virussen ikke eksisterer i deres land. Og de statsledere, som valgte frivillig karantæne, var i virkeligheden blot interesserede i at sikre sig selv, skal man tro Al-Hasanat. Ikke blot er staterne ifølge Al-Hasanat ligeglade med befolkningen, de lyver også, og de sørger for at sikre sig selv.³⁰

Ét argument er således, at de arabiske stater ikke interesserer sig for deres befolkninger. Et andet argument er, at den sekulære arabiske stat ikke bare er ligeglad, men ønsker at begrænse eller ødelægge islam i ledtog med hele verden og bruger covid-19 som dække herfor.

Et prototypisk eksempel på denne konspiratoriske tilgang er Abdullah Nahari, som er en marokkansk islamisk prædikant. Han er kendt under betegnelsen Sheikh Kishk al-Maghribi ("Den marokkanske Kishk"), hvilket er en henvisning til den afdøde egyptiske prædikant Sheikh Abdel Hamid Kishk. Kishk var kendt for sin satire, sine populære prædikener og for sin åbenlyse kritik af staten og sekulære strømninger som f.eks. musik og begrænsninger af polygami, ligesom han åbent kritiserede uretfærdighed og undertrykkelse i de muslimske lande (Esposito 2009). Nahari er også berømt for sine agiterende prædikener hver fredag, for sin kritik af regimets politiske reformer og for åbenlyst i sine prædikener at fortælle, hvor mange mennesker der er blevet kidnappet og fængslet uden lovhjemmel.

I en tale uploadet på YouTube d. 4. februar 2020³¹ sætter Nahari corona-virussen ind i en geopolitisk dagsorden, hvor Kina truer Vesten, især USA, økonomisk og har aflyttet amerikanerne via Huawei-mobiltelefoner, og hvor russerne har påvirket det amerikanske præsidentvalg i 2016. Han mener, at Vesten står bag skabelsen af virussen, ligesom Vesten tidligere i historien har stået bag det, der var værre. De vestlige medicinalvirksom-

30 Se https://www.youtube.com/watch?v=tiW_Zvmd7cg (tilgået 13. marts 2021).

31 Se <https://www.youtube.com/watch?v=-5aqiJ3oYOo> (tilgået 9. november 2020).

heder vil tjene milliarder på vacciner og medicin. Samtidig mener han, at kinesere er forbryderiske ved at have dræbt og interneret en million uighur-muslimer i torturlejligheder i Kina. Og nu har Vesten gjort det samme mod Kina. De vestlige lande har stoppet all flytrafik til og fra Kina. Ifølge Nahari vil det resultere i et økonomisk tab for Kina svarende til en 20 år lang krig. Han fortsætter med at sige, at Gud lader de uretfærdige slå de andre uretfærdige med brug af et koranvers: "Således gør Vi nogle af dem, der handler uret, til venner med andre på grund af det, de bedrev." (Wulff 2006, sura 6, aya 129). De uretfærdige er her henholdsvis Vesten og Kina.

Senere forklarer Nahari, hvordan det store fokus på corona er en måde at få alles opmærksomhed væk fra andre store politiske sager. Det gælder f.eks. den amerikanske århundredepåtegning for overgivelse af Palæstina til Israel. Et andet eksempel er Den Muslimske Verdensligas første fællesbøn nogensinde for jøder på tværs af sunni og shia. Nahari sidestiller dette retorisk med, at ligaen samtidig ignorerer, "at vores børn og søstre bliver dræbt og moskeer revet ned i Idlib i Syrien". Et tredje eksempel er russernes, amerikanernes og shia-islams støtte til general Haftar i Libyen, ifølge Nahari med det formål at udslutte islam i Libyen. Et fjerde eksempel, Nahari giver, er den egyptiske præsident Sisis angivelige nedrivning af moskeer i Egypten og den samtidige bygning af en ny kirke hver måned. Ifølge Nahari dræber Sisi muslimer og overgiver arabisk jord til zionister. Pointen for Nahari er, at corona er magthavernes måde at få muslimer til at tænke på noget andet end disse katastrofer.³²

Sådanne konspirationsfortællinger skriver sig ind i veletablerede konspirationer i de arabiske lande om kolonisering, imperialisme, zionisme og Vestens forsøg på at ødelægge den muslimske verden (Gray 2010). Det er derfor heller ikke overraskende, at samme type argumentation blev brugt af lignende prædikanter i deres "revolutionære khutbaer" i tidsrummet umiddelbart efter israelske angreb på henholdsvis Libanon i 2006 og Gaza i 2014 (Galal 2016, 95). Heri blev de arabiske stater også anklaget for ligegyldighed og manglende loyalitet over for den muslimske umma (Galal 2016, 95-98).

32 Se <https://www.youtube.com/watch?v=-5aqiJ3oYOo> (tilgået 9. november 2020).

Konklusion: Religionens rolle i en corona-tid

I denne artikel har jeg undersøgt, hvordan religiøse autoriteter i de arabiske lande forholder sig til pandemien covid-19. Jeg har ud over statens sekulære tilgang identificeret tre tilgange, der på forskellige måder relaterer til statens håndtering. Således bakkede den største gruppe af religiøse lærde op – med henvisning til islam – omkring statens håndtering, når staten f.eks. lukker moskeer og kirker. En anden gruppe domineret af salafi-prædikanter undlader direkte at kritisere statens håndtering, men argumenterer i stedet for, at den islamiske tradition for længst har givet svaret på håndtering af epidemier. På linje med nogle koptiske præster og shiamuslimske lærde giver de desuden udtryk for, at religionen og dens praksisser forhindrer den troende i at blive smittet. En tredje gruppe placerer sig i direkte opposition til staterne, som den mener svigter de troende, hvor håndteringen af covid-19 bliver endnu et eksempel på staternes ligegyldighed over for befolkningerne og islam.

Den første position, der er loyal over for staten, kan siges at trække på en moderne rationel islamforståelse, der samtidig kommer til udtryk i denne positions kritik af de to andre. Et eksempel herpå er den bahrainske Sheikh Hassan al-Hussainys tale på YouTube, uploadet den 29. marts 2020, hvori han kritiserer overtro og nogle muslimers sammenknytning af corona-virusen med sura 74 i Koranen, som om covid-19 var forudsagt på profeten Muhammeds tid. Han advarer folk mod falske nyheder og fristelsen til at tro på hvad som helst.³³ I stedet for en rationel fortolkning lægger den anden position vægt på den religiøse praksis. Mens den religiøse tradition giver svarene, er det den enkelte troende, der gennem sin fromme og moralske praksis, kropsliggør traditionen. Den tredje position er den, hvor islamforståelsen er tæt forbundet med og udspringer af en politisk fortolkning af den aktuelle verdenssituation, og hvor islam bliver et redskab i legitimeringen af politisk modstand. Således synes covid-19 at aktivere de gængse religiøse positioner, hvor islam og kristendom bruges til at legitimere handling, om denne så er i form af opbakning til staten, insisteren på troens fuldkommenhed eller modstand mod lokale og globale magthavere.

33 Se <https://www.youtube.com/watch?v=MHDxVBEX58c&t=43s> (tilgået 12. november 2020).

Abstract

Like other places in the world, Covid-19 has led to restrictions of religious practices in the Arab countries, for instance by closing mosques and churches for a period of time. Likewise, religious authorities have with reference to religion participated in the debate about the meaning and way of dealing with Covid-19. Against this background, the article analyses how religious arguments are used to confirm or contest the Arab states' ways of dealing with Covid-19 in the spring 2020, and how these reflect the interaction between state and religion. While the states use scientific and secular arguments, three positions among religious authorities are identified: Those who support and with reference to religious dogma legitimise the states' ways of dealing with Covid-19; those who find all their answers in religion and avoid talking about politics; and those who reject and are suspicious towards the states' conduct. In this manner, the debate about how to deal with Covid-19 in the Arab countries appears to reproduce common religious positions in the ongoing discussion of the role of religion in Arab societies.

Referencer

- Al-Ghazzi, Omar. 2014. "Citizen Journalism' in the Syrian Uprising: Problematizing Western Narratives in a Local Context". *Communication Theory* 24 (4): 435-54.
- Al-Khatib, Mo'taz. 2020. "Corona Bain Iqamet Al-Sha'air al-Diniah Wa Hifz al-Nofos". *Aljazeera.Net*. <https://www.aljazeera.net/opinion/s/2020/3/18/%D9%83%D9%88%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%A7%D8%A8%D9%8A%D9%86%D8%A5%D9%82%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A7%D8%A6%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%AD%D9%81%D8%B8>.
- Al-Rawi, Ahmed K. 2015. "Online Reactions to the Muhammad Cartoons: YouTube and the Virtual Ummah". *Journal for the Scientific Study of Religion* 54 (2): 261-76.
- Alterman, Jon B. 2020. "Add Coronavirus to Other Crises, and the Middle East Faces a Catastrophe". *The Hill* 22.
- Anonymous. 2020. "In Egypt, the Coronavirus Poses a Political Threat". *Foreign Policy*, 30 April. <https://foreignpolicy.com/2020/04/30/egypt-sisi-coronavirus-political-threat/>.
- Arafa, Mohamed & Crystal Armstrong. 2016. "Facebook to Mobilize, Twitter to Coordinate Protests, and YouTube to Tell the World: New Media, Cyberactivism, and the Arab Spring". *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy,*

- Perspective* 10 (1): 6.
- Brinton, Jacqueline G. 2015. *Preaching Islamic Renewal: Religious Authority and Media in Contemporary Egypt*. University of California Press.
- Brown, Nathan J. 2020. "Who or What Is the Wali Al-Amr: The Unposed Question". *Oñati Socio-Legal Series* 10 (5): 985-1000.
- El-Nawawy, Mohammed & Sahar Khamis. 2016. *Egyptian Revolution 2.0: Political Blogging, Civic Engagement, and Citizen Journalism*. Palgrave Macmillan.
- Esposito, John L. 2009. *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford Univ. Press.
- Galal, Ehab. 2009. "Yūsuf Al-Qaradāwī and the New Islamic Tv". In Bettina Gräf & Jakob Skovgaard-Petersen (eds.): *Global Mufti: The Phenomenon of Yusuf Al-Qaradawi*, p. 149-80. Hurst.
- . 2011. "Islamisk Satellit-Tv Og Staten". *Babylon Nordisk Tidsskrift for Midtøstenstudier* 1.
- . 2012. "Modern' Salafi Broadcasting: Iqraa Channel (Saudi Arabia). In Khaled Hroub (ed.): *Religious Broadcasting in the Middle East*, p. 57-79. Hurst & Company.
- . 2015. "Saleh Kamel: Investing in Islam". In Naomi Sakr, Jakob Skovgaard-Petersen & D. Della Ratta (eds.): *Arab Media Moguls*, 81-95. IB Tauris.
- . 2016. "Friday Khutba without Borders: Constructing a Muslim Audience". In Noha Mellor & Khalil Rinnawi (eds.): *Political Islam and Global Media: The Boundaries of Religious Identity*, 86-101. Routledge.
- . 2021. "Ringfenced Religion? Egypt's Religious Media between Faith and Politics". In Robert Springborg, Aisha I. Saad, Amr I. A. Adly, Anthony P. Gorman, Tamir Moustafa, Naomi Sakr & Sarah Smierciak (eds.): *Routledge Handbook of Contemporary Egypt*, 435-45. Routledge.
- Gray, Matthew. 2010. *Conspiracy Theories in the Arab World: Sources and Politics*. Routledge.
- Guirguis, Magdi. 2012. "The Copts and the Egyptian Revolution: Various Attitudes and Dreams". *Social Research: An International Quarterly* 79 (2): 511-30.
- Hager, Anna. 2018. "From 'Polytheists' to 'Partners in the Nation': Islamist Attitudes Towards Coptic Egyptians in Post-Revolutionary Egypt (2011-2013)". *Islam and Christian-Muslim Relations* 29 (3): 289-308.
- Hashim, Wail. 2013. "Shaykh al'azhur: Muearadat Walaa al'amr Jayizat Shrean Wala Ealaqat Laha Bial'iiman Walkufar". *Al-Watan*, 20 June. <https://www.elwatannews.com/news/details/204611>.
- Hijazi, Al-Sayyid. 2014. "Al-Heweny Yad'u al-Islamiyen Litark al-Siasa. We Hassan: Al-Ikhwan Khalafa 'uhohoduhum Ma'ana". *Al-Watan*, 17 January. https://www.elwatannews.com/news/details/397914?fb_comment_id=368674643269453_1742977.
- Hirschkind, Charles. 2012. "Experiments in Devotion Online: The YouTube Khu ba". *International Journal of Middle East Studies*, 5-21.
- Hoffmann, Thomas. 2008a. "Hajj". In *Gads Leksikon Om Islam*, 93-97. Gads Forlag.
- . 2008b. "Valfart". In *Gads Leksikon Om Islam*, 291-291. Gads Forlag.
- Lynch, Marc. 2020. "The COVID-19 Pandemic in the Middle East and North Africa". 39. POMEPS Studies. Washington DC: Institute for Middle East Studies at the George Washington University. https://pomeps.org/wp-content/uploads/2020/04/POMEPS_Studies_39_Web.pdf.
- Masud, Faarea. 2020. "Saudi Hajj Coronavirus Curbs Mean 'No Work, No Salary, Nothing'". *BBC News*, 28 July. <https://www.bbc.com/news/business-53532941>.
- Moll, Yasmin. 2017. "The Moral Economy of Islamic Television: Panic and Its Perils". In *New Islamic Media*, 18-21. Pomeps Studies 23.
- Mosemghvdlshvili, Lela & Jeroen Jansz. 2013. "Framing and Praising Allah on YouTube: Exploring User-Created Videos about Islam and the Motivations for Producing Them". *New Media & Society* 15 (4): 482-500.
- Muasher, Marawan & Maha Yahya. 2020. "A Coming Decade of Arab Decisions". *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/2020/09/09/coming-decade-of-arab-decisions-pub-82506>.
- Quneis, Juman. 2012. "Al Nas Satellite Channel: Overview, Content Analysis, Preachers". *Religious Broadcasting in the Middle East*, 81-101.
- Sætren, John Erik. 2010. *Two Narratives of Islamic Revival: Islamic Television Preaching in Egypt*. PhD Diss., University of Bergen.
- Sawaya, Tania, Tala Ballouz, Hassan Zarakat & Nesrine Rizk. 2020. "Coronavirus Disease (COVID-19) in the Middle East: A Call for a Unified Response". *Frontiers in Public Health* 8.
- Skovgaard-Petersen, Jakob. 1997. *Defining Islam for the Egyptian State: Muftis and Fatwas of the Dār al-Iftā*. Brill.
- StySzyński, Marcin. 2016. "Jihadist

- Activities in the Internet and Social Medias”. *Acta Asiatica* 28.
- Takim, Liyakat. 2004. “Charismatic appeal or communitas? Visitation to the shrines of the imams”. *Journal of Ritual Studies* 18 (2): 106-20.
- Tibi, Bassam. 2013. *The Sharia State: Arab Spring and Democratization*. Routledge.
- Wall, Melissa & Sahar El Zahed. 2015. “Syrian Citizen Journalism: A Pop-up News Ecology in an Authoritarian Space”. *Digital Journalism* 3 (5): 720-36.
- Wulff, Ellen, trans. 2006. *Koranen*. Forlaget Vandkunsten.